

ORDBILDNING M M

1. Assimilation

Då två eller flera ljud kommer i nära kontakt med varandra, kan det ena ljudet påverka det andras uttal. Denna ljudanpassning kallas för assimilation (*ad* 'till' + *similis* 'lik'). I vanligt tal men inte i skrift anpassar vi ofta konsonanter utan att vara medvetna om det. Vi säger vanligen 'lessen' och 'massäck' men vi skriver 'ledsen' och 'matsäck'. Vi skriver 'handske' och 'utländsk' men säger 'hanske' och 'utlänsk'. Vi säger 'snappt' men skriver 'snabbt'.

När en tonande konsonant (*d*, *g*, *b* eller *v*) direkt följs av ett tonlöst *-t*, förlorar den sin stämbandston. Den assimileras, dvs. görs lik, och blir tonlös (dvs. blir *t*, *k*, *p* eller *f*). I det följande ges några exempel på assimilation i både tal och skrift, nämligen

adjektiv i neutrum:

död-t blir 'dött',
sned-t blir 'snett',
god-t blir 'gott',

substantivavledning av verb:

flyg-a: subst. *flyg-t blir 'flykt',
jag-a: subst. *jag-t blir 'jakt' (jfr dock ty. Jagd),
lov-a: subst. *lov-te blir 'löfte',
giv-a: subst. *giv-t blir '(ut)gif-t' (jfr eng. gift),

Det förekommer också assimilation

till *-k*: verbet *drinka blir 'dricka' (jfr dock sv. drinkare),

till *-l*: subst. *brud-lopp blir 'bröllop',

till *-n*: verbet *stad-na blir 'stanna'.

I latinet återspeglar skriften i regel uttalet. Från latinet har svenskan lånat ordgrupper som transkrib-era/transkrip-t-ion, ag-era/ak-t-ion, reg-era/rek-t-or.

Ibland bortfaller ett ljud genom assimilationen: invad-era/inva-s-ion (ur *invad-s-ion).

Assimilation möter vidare i lånorden diskut-era/ diskus-s-ion (ur *diskut-s-ion), pat-ient (lidande person)/pas-s-ion (ur *pat-s-ion = lidande, lidelse).

Jämför slutligen i assimilationshänseende lat. *octo* (i t.ex. oktober) med ty. acht, eng. eight, sv. åtta och it. otto och lat. *noct-* (nocturne 'nattligt musikstycke'), ty. Nacht, sv. natt och it. notte. I fråga om åtta, otto, natt och notte är assimilationen fullständig.

2. Latinska prefix: *ab*, *ad*, *con*, *de*, *dis*, *ex*, *in*, *inter*, *ob*, *per*, *prae*, *pro*, *re*, *se*, *sub*, *super* och *trans*.

Lånord från latinska verb är bildade av antingen presensstammen eller perfekt participstammen. Detta kan illustreras med verben *compóno*, *composui*, *compósitum*, *compónere* 3 ställa samman och *video*, *vidi*, *visum*, *videre* 2 se. 'Komponera' är bildat av presensstammen och 'komposition, kompositör' av perfektparticipstammen. Eng. 'provide'

utgår från presensstammen, medan 'vision, visum, visuell' utgår från perfektparticipstammen. Observera att vid verbsammansättningar assimileras ofta prefixets slutkonsonant (t. ex. con + pono blir *compóno*).

ab(s)/a-	av- från- bort-	<i>abdikera</i> avsäga sig, <i>abrupt</i> (eg. avbruten) plötslig, <i>absolution</i> (eg. avlösning) syndaförlåtelse, <i>abstinens</i> avhållsamhet, <i>abstrahera</i> bortse från vissa sidor, <i>aversion</i> (eg. bortvändning) motvilja
ad-	till- vid-	<i>addera</i> tillägga, <i>advent</i> ankomst, <i>attraktiv</i> tilldragande, <i>acklamation</i> tillrop, <i>acceptera</i> godkänna, <i>appendix</i> (eg. vidhängande) bihang, <i>adaptera</i> anpassa, <i>assimilera</i> anpassa, <i>assistera</i> bistå
con-	sam(man)- med-	<i>komprimera</i> sammanpressa, <i>komponera</i> sammansätta, <i>kollektiv</i> samfäll, <i>kooperation</i> samarbete, <i>kollaboratör</i> samarbetsman
de-	ned- av- bort-	<i>deklassera</i> nedklassa, <i>deprimerad</i> nedtryckt, <i>deponera</i> nedlägga (i förvar), <i>demilitarisera</i> avmilitarisera, <i>deportera</i> bortföra, <i>definiera</i> avgränsa, <i>deformera</i> (eg. ta bort formen) vanställa
dis-	isär- o- bort-	<i>diskriminera</i> isärskilja, <i>dissekera</i> (eg. skära isär) sönderdela, <i>differens</i> skillnad, <i>diskvalificera</i>, <i>disproportion</i>, <i>disharmonisk</i>, <i>dissonans</i> missljud
ex-/e-	ut- avgången, f.d.	<i>export</i> utförsel, <i>extrakt</i> 'utdrag', <i>expressiv</i> uttrycksfull, <i>expansion</i> utvidgning, <i>extensiv</i> utsträckt, <i>evakuera</i> utrymma, <i>exkung</i>, <i>expresident</i>, <i>exkejsare</i>
in-(1)	in-	<i>importera</i> bära in, föra in, <i>inkludera</i> (eg. innesluta) inbegripa, <i>influens</i> inflytande, <i>infiltration</i> inträngning, <i>impression</i> intryck, <i>invasion</i> inmarsch
in-(2)	o-, icke	<i>inkonsekvent</i>, <i>impopulär</i>, <i>illegal</i> olaglig, <i>irrationell</i> oförnuftig
inter-	mellan-	<i>internationell</i> mellanfolklig, <i>interkontinental</i>, <i>internordisk</i>, <i>intervention</i> mellankomst, <i>ingripande</i>, <i>intervall</i> mellanrum, <i>mellantid</i>
ob-	mot-	<i>opponera</i> (sig) motsätta sig, <i>offensiv</i> anfall(ande), <i>offerera</i> (eg. bära fram emot) erbjuda, <i>obstruktion</i> motstånd
per-	genom-	<i>perforera</i> genomborra, <i>perspektiv</i> (eg. genomsyn) utsikt, <i>överblick</i>, <i>perfekt</i> (eg. genomarbetad) fullkomlig

prae-	före-	<i>preparera</i> förbereda, <i>prefix</i> förstavelse, <i>prefabricerad</i> , <i>preventiv</i> (eg. förekommande) hindrande, <i>presidera</i> sitta framför (som ordförande), <i>predestinerad</i> förutbestämd, <i>preposition</i> (eg. framförställning)
pro-	fram(åt)- -vänlig	<i>prominent</i> framstående, <i>progressiv</i> framåtsträvande, <i>provocera</i> (eg. framkalla) utmana, <i>producera</i> frambringa, <i>propeller</i> framdrivare, <i>proarabisk</i> arabvänlig, <i>proamerikansk</i>
re-	tillbaka- åter-, om- vidare	<i>retur</i> , <i>returnera</i> , <i>reaktion</i> återverkan, <i>revidera</i> (eg. åter se igenom) granska, <i>reparera</i> återställa, <i>reformera</i> omforma, <i>revolution</i> omvälvning, <i>remittera</i> sända vidare
se-	isär-	<i>separera</i> särskilja, <i>selektiv</i> (eg. särskiljande) utväljande, <i>segregation</i> (eg. särskiljande) avskiljande, <i>sekret</i> (eg. avskild) hemlig
sub-	under- bort- efter- i stället för	<i>subvention</i> understöd, <i>subordinerad</i> underordnad, <i>submarin</i> undervattens-, <i>subtrahera</i> bortdraga, <i>suspendera</i> (eg. undanhänga) avstänga, <i>successiv</i> efterföljande, <i>suffix</i> (eg. efterfästad) slutstavelse, <i>surrogat</i> ersättning, <i>substituera</i> sätta i stället, ersätta
super-	över- (förstärkande)	<i>superfin</i> , <i>superfosfat</i> , <i>superintendent</i> , <i>supermakterna</i> , <i>supermarket</i>
trans-	över- om-	<i>transportera</i> överföra, <i>transversal</i> tvärlinje, <i>transatlantisk</i> , <i>transformera</i> omforma, <i>transplantera</i> omplantera

3. Latinska prefix: *ambi*, *ante*, *circum*, *contra*, *extra*, *extro*, *infra*, *intra*, *intro*, *post*, *retro* och *ultra*.

ambi-	dubbel	<i>ambivalent</i> ('dubbelgällande') tvehågsen, vacklande
ante-	före-	<i>antedatera</i> skriva äldre datum, <i>antecipera</i> ta ut i förväg, föregripa, <i>antecedentia</i> föregående händelser
circum-	omkring om-	<i>circumferens</i> omkrets, omfång, <i>cirkumpolär</i> som finns omkring polerna, eng. <i>circumstance</i> omständighet, förhållande
contra-	mot-	<i>kontrarevolution</i> , <i>kontraspionage</i> , <i>kontraorder</i> order som upphäver en förut given order, <i>kontraposition</i> motförslag, <i>kontrasignera</i> medunderteckna, <i>kontrovers</i> motsättning, tvist, <i>kontrast</i> , <i>konträr</i> motsatt
extra- extro-	utanför utåt-	<i>extraordinär</i> utöver det vanliga, <i>extravagant</i> utsvävande (jfr <i>extrem</i> = ytterlig, långtgående; <i>extremist</i> = ytterlighetsman; <i>extremitet</i> = lem: arm eller ben), <i>extrovert</i> utåtvänd

infra-	nedanför	<i>infrarött</i> (osynligt) rött nedanför spektrum, ger <i>infravärme</i>, <i>infrastruktur</i> ett områdes basstruktur, t. ex. <i>kommunikationer</i> (jfr <i>inferno</i> = underjorden, helvetet)
intra- intro-	innanför inåt-	<i>intravenös</i> inne i en ven, <i>intracellulär</i>, <i>intramolekylär</i>, <i>introvert</i> inåtvänd, <i>introducera</i> införa, <i>introspektion</i> inåtskådande, <i>själviakttagelse</i>
post-	efter-	<i>postludium</i> efterspel, <i>postdatera</i> förse med senare datum, <i>postskriptum</i> efterskrift (i brev), <i>postglacial</i> efter istiden (jfr <i>postum</i> = född efter faderns död, utgiven efter författarens död)
retro-	tillbaka- bakåt-	<i>retroaktiv</i> tillbakaverkande, <i>retrospektiv</i> tillbakablickande, <i>retrograd</i> tillbakagående, bakåtriktad
ultra-	utöver (förstär- kande)	<i>ultraviolett</i> (osynligt) ljus utanför violett i spektrum, <i>ultrarapid</i> ytterligt snabb, <i>ultrakonservativ</i> (jfr <i>ultimatum</i> = yttersta, sista anbudet)

4. Substantivbildande suffix: -or

a) Suffixet *-or* kan fogas till latinsk verbbas utan stamvokal och beteckna ett abstrakt ord: *am-or* kärlek (*am-a-re* älska), *terr-or* skräck (*terr-é-re* skrämna), *tum-or* svullnad (*tum-é-re* svälla). Suffixet motsvaras av fra. *-eur* (*terr-eur*) och eng. *-or* eller *-our* (*terr-or*, *tum-our*). I sv. möter såväl *-or* som *-ör*: *terr-or*, *tum-ör*.

b) Suffixet *-or* kan också fogas till latinsk perfektparticipstam och beteckna person eller sak som utför verbhandlingen: *orat-or* talare. Suffixet motsvaras av fra. *-eur* (*orat-eur*), från vilket ty. *-eur* och sv. *-ör* har kommit, och eng. *-or* (*creat-or*). I sv. möter såväl *-or* som *-ör*: *laborator*, *direkt-or* eller *direkt-ör*, *observatör*, *lekt-or* eller *lekt-ör*, *imitat-ör*, *trakt-or* eller *trakt-ör*. Suffixet används också om apparater: *isolat-or* eller *isolat-ör*; *generat-or*, *kompress-or*, *mot-or*, *respirat-or*.

5. Substantivbildande suffix: -io, ion(is)

Suffixet *-ion* fogas till latinsk perfektparticipstam och betecknar själva verbhandlingen eller dess resultat: *inscript-io*, *inscript-ion-is* F inskription. Beroende på hur verbets perfektparticipstam ser ut blir ordslutet *-ation*, *-ition*, *-tion* eller *-sion*. Suffixet är vanligt i de moderna språken: deklarat-ion (perf. part. *declarat-us* av *declara-re* klargöra), donat-ion (perf. part. *donat-us* av *dona-re* ge), vis-ion (perf. part. *vis-us* av *vide-re* se), mot-ion (perf. part. *mot-us* av *move-re* röra), divis-ion (perf. part. *divis-us* av *divíd-e-re* dela).

Substantiv med detta suffix är feminina och detta genus bibehålls i franskan och tyskan: la *déclaration*, die *Deklaration*.

6. Substantivbildande suffix: **-ur(a)**

Suffixet *-ur(a)* fogas till latinsk perfektparticipstam och betecknar verbhandlingen eller dess resultat: *struct-ura*, *ae F* byggande, byggnad. Suffixet förekommer som *-ure* i fra. (*struct-ure*) och eng. (*struct-ure*), mestadels som *-ur* i ty. (*Signat-ur*) och sv. (*signat-ur*; perf. part. *signat-us* av *sign-a-re* teckna). I sv. stavas avledningarna emellertid ibland enligt franskt uttal: *miniat-yr*, *polit-yr*, *tort-yr*.

Substantiv med detta suffix är feminina och detta genus bibehålls i franskan och tyskan: la signature, die Signatur.

7. Adjektivbildande suffix på substantivbas

-al(is)

finns i sv. och eng. *legal* laglig (*leg-al-is*, jfr *lex*, *leg-is* lag) och *real* saklig (*re-al-is*, jfr *re-s* sak). Även adjektiven *radik-al* som går till roten (*radix*, *radíc-is* rot) och *fat-al* ödesdiger (*fat-um* öde) innehåller detta suffix. I sv. förekommer ibland även suffixet *-ell*: *reell*, *nationell*, *kulturell*, som lånats från fra.

-ari(us)

finns i sv. *ordinarie* som följer ordningen, vanlig (*ordin-ari-us*, jfr *ordo*, *órdin-is* ordning). Adjektivet kan ibland substantiveras: *notarie* (*not-ari-us*, jfr *not-a* anteckning), *arkivarie*, *bibliotekarie*. Suffixet möter i eng. *-ary* (*ordinary*) och i fra. *-aire* (*ordinaire*). Från franskan har tyskan och svenskan fått suffixet *-är*: *ordinär*, *pekuniär*, *litterär*, *primär*, *elementär*. Även adjektiv med suffixet *-är* substantiveras: *missionär*, *revolutionär*, *visionär* etc.

Substantiverade adjektiv i neutrum betecknar förvaringsplats eller rum för något: *aquarium*, *herbarium*, *columbarium*, *vocabularium*, *librarium* etc

-os(us)

har betydelsen 'full av det som substantivet betecknar' och möter i exempelvis fra. *miraculeux*, full av underverk (*miracul-os-us*, jfr *mirácul-um* underverk). Det svenska och tyska suffixet *-ös* (t. ex. *mirakulös*, *muskulös*, *nervös*) går tillbaka på fra. *-eux* och det engelska suffixet *-ous* på fornfra. *-ous*.

8. Adjektivbildande suffix på verbbas

-nt(is)

Suffixet *-nt-*, som används för att bilda presens particip, möter i adjektiv som *flagrant* brinnande, uppenbar (*flagrans*, *nt-is*, jfr *flagra-re* brinna) och *tolerant* fördragsam (*tolerans*, *nt-is*, jfr *tolera-re* stå ut med). Suffixet är vanligt i eng. lånord, jfr *tolerant*, *dependent*, *significant*, *student*, *emigrant* etc. Vissa adjektiv har substantiverats.

-t(us), -s(us)

Infixet *-t-* eller *-s-*, som används för att bilda perfekt particip, möter i adjektiv som *desperat* förtvivlad (*despera-t-us*, av *despera-re* 1 förtvivla), *perfekt* helt genomförd, fulländad (*perfect-us*, av *perficio*, *perfecti*, *perfectum* 3 genomföra), resp. *pervers* förvänd (*per-vers-us*, av *pervorto*, *perverti*, *perversum* förvända).

-iv(us)

Suffixet *-iv(us)* fogas till perfektparticipstam: *act-iv-us* verksam, driftig (av *ago, egi, actum* 3 handla). Suffixet motsvarar till betydelsen ett presens particip. I fra. har suffixet blivit mask. -*if*, fem. -*ive* (*act-if, act-ive*), i eng. -*iv* (*expans-iv*). I sv. möter formen -*iv*: konservat-*iv*, negat-*iv*, akt-*iv*, pro-duct-*iv*, inter-rogat-*iv*. Substantiverade former finns också: detekt-*iv*, lokomot-*iv*, imperat-*iv*.

9. Verbbildande suffix: -a-re

Suffixet *-a-re* kan fogas till substantiv- eller adjektivbas: *cur-are* kur-era (*cura, ae* F vård, omsorg), *renov-are* renov-era (*novus, a, um* ny).

Detta suffix kan också fogas till perfektparticipstam: *dict-are* dikt-era (perf. part. *dict-us*, av *dico, dixi, dictum* 3 säga), *puls-are* puls-era (perf. part. *puls-us*, av *pello, pepuli, pulsum* 3 slå), *accept-are* accept-era (perf. part. *accept-us*, av *accipio, accepi, acceptum* 3 mottaga).

10. De latinska infinitiverna i några moderna språk

Tre av latinets verbkonjugationer har stamvokal på *-a, -e* eller *-i*:

1:a <i>imit-a-ri</i> härma	fra. imit-er	ty. imit-ier-en	sv. imit-er-a
2:a <i>re-vid-e-re</i> åter se	fra. re-voir	ty. revid-ier-en	sv. revid-er-a
4:e <i>serv-i-re</i> (be)tjäna	fra. serv-ir	ty. serv-ier-en	sv. serv-er-a

3:e konjugation saknar i flertalet fall stamvokal. Däremot förekommer efter verbbasen en 'stödvokal', t. ex. obetonat *-e-* före infinitivsuffixet *-re* (lat. *préndere* 3). Latinets korta stödvokal försvinner i fra., jfr *prendre*.

Svenskan har lånat det produktiva franska infinitivmorfemet *-er* och tillagt sitt eget infinitivmorfem *-a*: *imit-er + a*. Den svenska infinitivändelsen *-era* läggs direkt till det latinska ordets bas, t. ex. *revid-era, serv-era*.

Engelskan bildar sina verb från antingen perfektparticipstammen (to *imit-a-t-e*) eller presenstammens verbbas (to *serv-e*). Stamvokalerna spelar sin roll vid avledningar: *imi-t-a-tör, stud-e-nt, serv-i-tör*.